

KOMMENTARER OG OVERSIGTER

HERBERT MARCUSE'S SAMFUNDSKRITIK

Herbert Marcuse, *One-Dimensional Man. Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. London 1964. 260 sider. (Dansk Udgave: *Det éndimensionale menneske*. København 1969. 263 sider. Pris: 24,75).

Samme, *Protest, Demonstration, Revolt*. Stockholm 1968. 132 sider.

I samfundskritikken, som den har udfoldet sig i de senere år, har også videnskabsmænd deltaget, og blandt disse bør Herbert Marcuse nævnes. Han er en mand i halvfjerdsere, født i Tyskland, emigreret til U.S.A. i 1933, og nu professor i politik og filosofi ved Brandeis Universitet. Det synes at have bidraget væsentligt til hans berømmelse, at folk fra studenterbevægelserne citerer ham, inviterer ham til at tale for sig og til en vis grad støtter sig på hans analyser. Den sidste af de to ovennævnte bøger omfatter foredrag og diskussionsindlæg ved møder i Berlin sommeren 1967. Bogen vil i det følgende blive betegnet PDR, medens den førstnævnte bog betegnes ODM. Der vil i det følgende ganske enkelte steder blive anført nogle synspunkter fra Marcuse's nyeste bog *Negations* (London 1968), som iøvrigt ikke omtales.

Marcuse's foredrag i Berlin bestod dels af erkendelsesudsagn – nogle heraf originale, ofte diskutabile, men alle tankevækkende – dels af værdiudsagn: etiske og politiske udsagn om, hvad Marcuse finder rigtigt og forkert.

Det gik nu således, at anmelderen, efter læsning af professor Joachim Israëls oplysende forord til PDR, ikke nåede ret langt ind i denne bog, før det slog ham, at der med hensyn til opbygning af Marcuse's lære og adskillige hovedpunkter stil-mæssigt bestod oplagte ligheder med andre, ældre omvæltningssideologier. Nogle af disse er udfra en sammenligning, der på to punkter er berettiget, blevet kaldt evangelier. Det første lighedspunkt refererer til etiske elementer og fællesbegreber såsom »det store opgør«, »fjenden«, »de undertrykte« eller »de lidende« m.v. Det andet lighedspunkt er, at tilhængere af de politiske omvæltningssideologier ofte har haft et tilknytningsforhold til ideologien, baseret mere på tro end på viden og har virket med en trosiver, der ikke var mindre end de religiøse. Da nu Marcuse's lære i sin tur opviser lighedspunkter med ældre omvæltningssideologier, særlig Marx's, og han nu engang har et bibelsk navn, faldt anmelderen for fristelsen til at benævne læren Marcuse-evangeliet, som man efter behag kan udtale bibelhistorisk eller mere moderne, med *american drawl*.

Lad mig begynde med at opridsse fællestrækkene i flere af de ældre, politiske omvæltningsevangelier og radikale reform-evangelier og give nogle eksempler på disse fællestræk. Det drejer sig om følgende:

I. Udpegning af fjenden, der berøver den underliggende befolkning behovstilfredsstillelse.

II. Redegørelse for hvori den berøvede behovstilfredsstillelse består, og hvordan berøvelsen foregår.

III. Om ikke afsløringen af fjenden og hans virksomhed (jfr. I og II) vinder gehør, og modangreb organiseres, er spillet tabt. Vil man ikke underkaste sig, må udviklingen føre til en stor magtkamp.

IV. Modangrebet skal føres til fordel for dem, der berøves behovstilfredsstillelse af den intelligente del af de pågældende grupper.

Til disse sidste, der udpeges af evangeliet og så at sige gennem dette modtager ridderslaget, stiles da vækkelseskampagnen.

KOMMENTARER OG OVERSIGTER

HERBERT MARCUSE'S SAMFUNDSKRITIK

Herbert Marcuse, *One-Dimensional Man. Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. London 1964. 260 sider. (Dansk Udgave: *Det éndimensionale menneske*. København 1969. 263 sider. Pris: 24,75).

Samme, *Protest, Demonstration, Revolt*. Stockholm 1968. 132 sider.

I samfundskritikken, som den har udfoldet sig i de senere år, har også videnskabsmænd deltaget, og blandt disse bør Herbert Marcuse nævnes. Han er en mand i halvfjerdsere, født i Tyskland, emigreret til U.S.A. i 1933, og nu professor i politik og filosofi ved Brandeis Universitet. Det synes at have bidraget væsentligt til hans berømmelse, at folk fra studenterbevægelserne citerer ham, inviterer ham til at tale for sig og til en vis grad støtter sig på hans analyser. Den sidste af de to ovennævnte bøger omfatter foredrag og diskussionsindlæg ved møder i Berlin sommeren 1967. Bogen vil i det følgende blive betegnet PDR, medens den førstnævnte bog betegnes ODM. Der vil i det følgende ganske enkelte steder blive anført nogle synspunkter fra Marcuse's nyeste bog *Negations* (London 1968), som iøvrigt ikke omtales.

Marcuse's foredrag i Berlin bestod dels af erkendelsesudsagn – nogle heraf originale, ofte diskutabile, men alle tankevækkende – dels af værdiudsagn: etiske og politiske udsagn om, hvad Marcuse finder rigtigt og forkert.

Det gik nu således, at anmelderen, efter læsning af professor Joachim Israëls oplysende forord til PDR, ikke nåede ret langt ind i denne bog, før det slog ham, at der med hensyn til opbygning af Marcuse's lære og adskillige hovedpunkter stil-mæssigt bestod oplagte ligheder med andre, ældre omvæltningssideologier. Nogle af disse er udfra en sammenligning, der på to punkter er berettiget, blevet kaldt evangelier. Det første lighedspunkt refererer til etiske elementer og fællesbegreber såsom »det store opgør«, »fjenden«, »de undertrykte« eller »de lidende« m.v. Det andet lighedspunkt er, at tilhængere af de politiske omvæltningssideologier ofte har haft et tilknytningsforhold til ideologien, baseret mere på tro end på viden og har virket med en trosiver, der ikke var mindre end de religiøse. Da nu Marcuse's lære i sin tur opviser lighedspunkter med ældre omvæltningssideologier, særlig Marx's, og han nu engang har et bibelsk navn, faldt anmelderen for fristelsen til at benævne læren Marcuse-evangeliet, som man efter behag kan udtale bibelhistorisk eller mere moderne, med *american drawl*.

Lad mig begynde med at opridsse fællestrækkene i flere af de ældre, politiske omvæltningsevangelier og radikale reform-evangelier og give nogle eksempler på disse fællestræk. Det drejer sig om følgende:

I. Udpegning af fjenden, der berøver den underliggende befolkning behovstilfredsstillelse.

II. Redegørelse for hvori den berøvede behovstilfredsstillelse består, og hvordan berøvelsen foregår.

III. Om ikke afsløringen af fjenden og hans virksomhed (jfr. I og II) vinder gehør, og modangreb organiseres, er spillet tabt. Vil man ikke underkaste sig, må udviklingen føre til en stor magtkamp.

IV. Modangrebet skal føres til fordel for dem, der berøves behovstilfredsstillelse af den intelligente del af de pågældende grupper.

Til disse sidste, der udpeges af evangeliet og så at sige gennem dette modtager ridderslaget, stiles da vækkelseskampagnen.

Fællestrækkene er hentet fra følgende ideologier: (a) Marxisternes, (b) Georgisternes, (c) Antikatolske kampagners, (d) Alkoholforbudsevangelisternes, (e) Nazisternes og (f) McCarthys og Goldwaters evangelier.

Læsere, der har nogle af disse evangelier present, og som genkender punkterne I til IV som relevante hovedtræk, kan nu springe de næste fire afsnit over.

Ad punkt I. Fjenden er i tilfælde (a) kapitalismen, i (b) jordspekulanterne, i (c) paven, i (d) alkoholkapitalen, i (e) jøder og kommunister og i (f) korrupte politikere, redskaber for den snigende socialisme.

Ad punkt II. Den bortrovede behovstilfredsstillelse kan referere sig til materielle behov og gennemføres ved udbytning i kraft af ejendomsrets- og prissystemet, (a) og (b). Men det kan også dreje sig om åndelige værdier borttrovet ved åndelig undertrykkelse (c), fristelser (d), besmittelse af »folkesjælen« (e) og nedbrydning af gamle kristne dyder (f).

Med hensyn til punkt III er der forskel på, om den endelige magtkamp menes at kunne foregå ved stemmeurnen eller på barrikaderne.

For så vidt angår punkt IV, er det i tilfælde (a) industriproletariatets elite, i (b) dem, der lider under stigende priser, i (c) de vakte protestanter, i (d) dem, der vender flasken ryggen, i (e) de ariske racebevidste og i (f) de ægte, principfaste konservative.

Vender vi os nu til Marcuse-evangeliet, er der ikke grund til at gøre meget ud af det første punkt, hvem fjenden er, for her følger Marcuse stort set Marx. Fjenden er samfundssystemet med dets udprægede magtkoncentration foroven, senest ofte kaldet Monopolkapitalismen. Denne forhindrer en ellers mulig udvikling til et frit samfund. Marcuse taler her om »den totale mobilisering af det bestående samfund imod dets egne muligheder til befrielse«. Fjendens farlighed afmales i stærke vendinger: alles liv står på spil. Vi står over for »en frygtelig politik, drevet af et system, som anvender de til rådighed stående produktionskræfter til . . . . . undertrykkelse, og som udruster den såkaldte frie verden med politisk og militærdiktatur for at beskytte sin egen overflod.« (PDR, side 48).

Man vil se, at dette er skrevet i den samme store stil, som de tidligere nævnte ideologier har benyttet. Man forstår også, hvorfor den amerikanske professor Hofstadter, der har beskæftiget sig med stil i politiske ideologier, har fundet på at kalde denne stil paranoid¹. For ligesom den rigtigt paranoide har revolutionsideologen forestillinger om en dødelig trussel fra en fjende, blot ikke rettet mod ham alene, men også mod større grupper af hans medmennesker. De samfundsfænomener, som betragtes som onder, anskues som udslag af en bevidst, klog og svært gennemskuelig politik fra en mægtig fjende. Dette dækker ganske vist ikke Marx's fremstilling, men populære udgaver af Marxismen, og dækker stort set også Marcuse. Muligheden af, at fænomenerne kan være ikke-villede biprodukter af samspillet mellem flere personer, der, idet de søger kortsigts-fordele, handler uafhængigt af hinanden og lejlighedsvis begår dumheder, tages ikke i betragtning i de to bøger, der her anmeldes. Det skal imidlertid tilføjes, at M. et enkelt sted i *Negations* er inde på følgende betragtning over *systemets* kontrol med forbrugere: »Certainly, these controls are not a conspiracy, they are not centralized in any agency or group of agencies (although the trend toward centralization is gaining momentum), they are rather diffused throughout the society . . .« (*Negations*, s. 253).

Hvorledes sandsynliggør nu M., at fjenden berøver den underliggende befolk-

1. Richard Hofstadter. *The Paranoid Style in American Politics*. New York 1965.

ning en ellers mulig behovstilfredsstillelse? For såvidt angår befolkninger i U-lande, synes det, som M. holder sig til den marxistiske udbytningenslære. Men hvilke undertrykkelses-mekanismer forestiller han sig i virksomhed i den vestlige verden? Der synes at være tale om flere. Gennem opdragelse i hjem, skole og på arbejdsplads indpodes visse behov og indstillinger i menneskene. Det drejer sig særlig om præstationsbehovet og hertil knyttet konkurrenceindstilling. Det er klart, at når vi står over for præstationer såsom arbejdsydelser, har disse positiv betydning for indtjeningen i virksomhederne, men også konkurrence i forbruget har en positiv effekt. Dermed opstår nu en selvopretholdelse af det undertrykkende system, idet samfundet først indpoder disse behov i individerne, hvorefter disse, netop i kraft af de pågældende behov, reproducerer samfundet. Sålangt M. Man bør vel, mens præstationsbehovet er på dagsordenen, pege på det særlige tilfælde, som foreligger, når folk får en behovstilfredsstillelse ved selve arbejdet, og derfor ikke føler sig udnyttet.

Marcuse hæfter sig dernæst ved producenternes påvirkning af folk gennem reklame og ved partiernes påvirkning af dem gennem propaganda, altså i begge tilfælde ved åndelig manipulation. Den første påvirkning bidrager yderligere til, at folk bliver pacet frem til øget indsats, for at få de »nye behov« dækket. Nu stempler M. disse »behov« som falske, de er nemlig ikke biologiske, men indpodede, og indpodede, fordi dette tjener producenternes og de politiske magtfaktorerers interesser. Manipulationen lykkes, fordi individerne i betragteligt omfang gør dem til deres egne, skønt de ikke er biologiske. Således afledes tankerne fra at beskæftige sig med vigtigere, reelle behov, som kunne tilgodeses, hvis man ikke var underkastet den omhandlede manipulation. Det sidste bliver så begrundelsen for, at M. betegner de indpodede behov som undertrykkende. Betegnelsen kan forsvares med, at de behov, som holdes nede, ikke kan trænge igennem til virkeliggørelse under det nuværende system. (ODM, s. 4-5).

M. er ikke i tvivl om, at folk ville få det bedre, om de undertrykkende behov remplaceredes af de fortrængte, og produktion, omsætning og politik indrettede sig herefter, men dette er dog efter anmelderens mening en trossag. M.'s syn på sagen har noget at gøre med, at han betragter de såkaldte falske behov som kunstigt indsuggerede. Men det må forekomme sandsynligt, at de også har en forbindelse med individernes anlæg. Jeg skal dog i den forbindelse medgive, at det ikke såvidt mig bekendt kan sandsynliggøres, at det såkaldte agtelsesbehov er medfødt. Det må ligeledes medgives, at den efterspørgsel, som udfoldes for at erhverve agtelse, åbenbart for enhver »bankes« kraftigt op ved reklamens hjælp. M.'s standpunkt er iøvrigt, at folk til syvende og sidst selv må afgøre, hvad der er falske, og hvad der er ægte behov, men først må de være fri for manipulation. Idag kan deres svar ikke tages som deres eget. (ODM, s. 6-7).

M. har her, synes det mig, fat i træk af nutidens vestlige samfund, træk der både er relativt nye og vigtige. Naturligvis har der eksisteret sælgerbestræbelser på at suggerere købere lige så længe, der har eksisteret omsætning, men aldrig i det omfang, ved hjælp af de tekniske midler og med den støtte fra anvendt videnskab, som tilfældet er i dag. Dette har bidraget sit til en relativ vægtforskydning i forbruget bort fra dækning af fysiologisk-psykologiske behov over til rent psykiske, hvor ingen indre kendemærker eller ydre objektive prøver kan hjælpe forbrugerne med at vurdere behovstilfredsstillelsen, men hvor denne er en ren trossag og derfor særlig påvirkelig af suggestion. Under købene lokkes forbrugerne nu ofte til at tage kredit og er dermed godt spændt for. Overarbejde eller dobbeltbeskæftigelse må tages, og hustruen må ud på arbejdsmarkedet. Et af de

behov, der med held appelleres til, er agtelsesbehovet, der står i intim forbindelse med M.'s præstationsbehov. Lykkes appellen, er købernes knaphedssituation forværret, og for mange giver dette »stress«. Den enkelte føler måske ikke, at han paces frem til en ekstrapræstation, men den kritiske tænkning afslører, at dette sker. Socialt set er der her tale om en undertrykkelse, som M. har fundet på at kalde »*surplus repression*«, fordi det er en undertrykkelse ud over, hvad der er nødvendigt for civilisationens opretholdelse og vækst. Det er en undertrykkelse, der alene er nødvendiggjort af opretholdelse af det bestående samfund.

Ved en bedømmelse af denne del af M.'s undertrykkelsesteori vil det nok være praktisk at stille sig selv det spørgsmål, om producenterne i den vestlige verden med frit forbrugsvalg kan gøres specielt ansvarlige for det af M. påklagede forhold, og lad os blot – for at stille spørgsmålet skarpt op – særlig have de producenter i tankerne, som lever af at tilfredsstille de såkaldte falske behov. Hverken enkeltvis eller kollektivt undertrykker de forbrugerne. Da de skal stå på egne ben, producerer de det, de mener, bedst kan betale sig. Der er normalt ingen fortjenstmuligheder ved at udvide produktionen af tilfredsstillelsesmidler for de elementære biologiske behov, fordi produktionsapparatet på disse felter er tilstrækkelig stort i forhold til den købedygtige efterspørgsel, som oven i købet er relativ uelastisk. Og der er normalt få fortjenstmuligheder at øjne ved at lægge an på de utilfredsstillede, individuelle behov for fred, isolation og udvikling af egen personlighed. Der er altså ingen undertrykkere med undertrykkelseshensigt. Dertil kommer, at manipulationsevnen er begrænset: producenterne, som i evangeliet optræder som fjenden, kan ikke gennem reklame *skabe* behov, men kun vække behov og få folk til at beskæftige sig mere med dem, end de ellers ville. Og »fjenden« er ikke en enkeltvilje, der leder forbruget planmæssigt, men mange virksomheder, der konkurrerer om forbrugernes pengepung, hvorfor en hel del af suggestionsbestræbelserne neutraliserer hverandre eller forbliver »støj«, uden reel indflydelse på købene. Den udeblevne tilfredsstillelse af behovene for fred, isolation m.v. er en ikke-villet sidevirkning af systemet.

Det bør tilføjes, at M. ikke gør det økonomiske system til eneskyldig i mangel på tilfredsstillelse af behovene for fred, isolation m.v. . . . Befolkningernes enorme størrelse i vore dage er medskyldig i behovetilstandene. Her citeres Stefan George: »Schon eure Zahl ist Frevel.« (ODM, s. 243-44).

Selv om man over for M. må hævde, at de her omhandlede behov ikke undertrykkes gennem bevidste handlinger eller sociale mekanismer indført af kapitalisterne, må man nok på den anden side indrømme ham, at det er sandsynligt, at de sidstnævnte vil organisere en modstand mod ad politisk vej at gennemføre en omlægning af produktionen til fordel for de omhandlede behov, fordi en omlægning må involvere en indskrænkning i privat erhvervsvirksomhed, i markedsøkonomien og i rustningerne. (*Negations*, s. 255).

I M.'s undertrykkelsesteori spiller endvidere *desublimering* en rolle. Dens forudsætning er naturligvis en forudgående sublimering, altså en oftest ubevidst proces, hvorved en seksuel drift udtrykker sig i en eller anden ikke-seksuel aktivitet, som f.eks. kunstnerisk virksomhed. Men medens Freudianismen tidligere medtog i forklaringen af sublimeringen, at den ikke-seksuelle aktivitet var en socialt acceptabel aktivitet, så er det øjensynlig ikke en sådan aktivitet, M. har i tankerne. Han fremhæver, at kunsten har skabt en verden, som fornægter den faktiske verden, og at kunsten opfordrer til at nægte at respektere de sociale taburegler. Den allersidste tids seksuelle frihed ophæver nu nødvendigheden af

denne sublimering, der dermed indskrænkes: en desublimering foregår. Det vil nu kunne forstås, hvorledes M. når til, at denne desublimering virker som støtte for det bestående system, og dette er da atter hans begrundelse for at sige, at desublimering virker undertrykkende. (ODM, s. 72-74).

Det forekommer anmelderen, at M. her radikalt har brudt med den freudianske tradition. For ifølge den er den seksuelle undertrykkelse et led i den politiske og økonomiske. Et par citater til underbyggelse heraf: »De samfundslag, der er økonomisk interesserede i den nuværende samfundsordning, vil brutalt bruge alle til rådighed stående midler til at slå en bevægelse, der vil afskaffe den seksuelle undertrykkelse, ned«. (Wilhelm Reich i *Plan*, september 1933). »Seksuel undertrykkelse skaber ubevidst seksuelle strømninger i ideologisk iklædning, som gør masserne modtagelige for agitation til værn for familien, som er et vigtigt led i den fascistiske propaganda.« (Listikin i *Frem*, december 1933). »En ganske væsentlig hindring for de undertrykte masser i kampen for herredømmet er deres ængstelse, ydmyghed, beskedenhed og alt for store respekt for de herskende klasser og deres magtapparater. ... Og en meget væsentlig bestanddel i disse magtfaktorer er seksualundertrykkelse af børn, af unge, af kvinderne og i virkeligheden hele befolkningen.« (Leunbach i *Kulturkampen*, januar 1935).

Endnu et led i M.'s undertrykkelsesteori er hans redegørelse for, hvorledes den nyere tids videnskab er et led i samfundssystemet. Den lingvistiske filosofi, operationalismen, behaviorismen og den nyeste tids sociologi; alle er disse discipliner optaget af, hvad der er, og hvad der umiddelbart er på vej, lige for ens næse. Men idet de følger realitetsprincippet, udelukker de sig fra at udfinde, hvad der kan udvikle sig i kraft af fænomenernes indre modsigelser, og hvad der kan virkeliggøres ved rendyrkning af fænomenernes sande væsen (i modsætning til deres tilfældige udformning). M. griber her tilbage til filosofiske tankegange fra oldtid og middelalder, men fremstillingen er ajourført, idet han påviser, hvorledes moderne psykologisk og sociologisk forskning af trivselsproblemet i virksomheder kan virke afstivende på systemet (ODM, s. 108-114). Det samme kunne siges om moderne motivforskning, markedsökonomi og dele af driftsökonomien.

Også den moderne naturvidenskab og teknik tjener systemet. Men de afgiver også grundlag for betragtninger over det fænomen, at der foreligger produktionsmuligheder i et omfang, som kunne give fuld tilfredsstillelse af de biologiske behov, og der udover gode muligheder for tilfredsstillelse af de i dag nødlidende behov – og dette uden dirigering af undertrykkende autoriteter. »Ud fra det stadium, produktionsmidlerne har idag, vil de, hvis de blot anvendtes rationelt og i den menneskelige friheds interesse, åbne muligheder for en menneskelig lykke og frihed, som aldrig nogensinde tidligere har eksisteret i historien.« (Interview med M. i *Knjizevne Novine* 14/9-68, oversat i *Information* 27/9-68). Det er åbenbart, at M. forudsætter, at individernes sikkerhedsbehov er afhjulpet ved krigstruslernes varige fjernelse. Endvidere tænker M. på frigørelse af produktionskræfter gennem standsning af produktion til kassation. M. hæfter sig her ved den kendsgerning, at moderne virksomheder – det gælder ikke alene rustningsindustrien – ved ændringer i form af stærkt publicerede »nye« modeller og typer gør de i brug værende fysisk set varige produkter teknisk og psykologisk forældede og dermed kassable for deres naturlige død. (ODM, s. 241 og flere steder).

Går vi nu over til de undertrykte behov, nævnes behovet for ikke at skulle konkurrere og forbedre sin præstation og behovet for ikke at skulle være konform og dermed psykisk set tvangsindlægges til køb af nødvendige forbrugsvarer, eller

sagt positivt: behovene for ro, for leg og privatliv. Endvidere behovet for frihed, som synes sygnet hen hos en stor del af den ensrettede befolkning i de udviklede lande. (PDR, s. 14-17).

Endelig nævner M. behovet for fred som ganske utilfredsstillende. Nutidens økonomiske systemer, i øst som i vest, udgør potentielle årsager til krig. Ønsket om sikkerhed medfører en produktion af ødelæggelsesmidler, som i sin tur bidrager til den højkonjunktur, der afstiver samfundene, ja gør systemerne populære. Men dermed holdes krigsfaren vedlige, og udenrigspolitikken bliver »brinkmanship« (ODM, s. IX, XII og XIII og s. 21 samt PDR, s. 48-49). Man må give M. ret heri men tilføje, at krigsfare ikke er noget nyt fænomen i historien. Der eksisterede krige længe før kapitalismen. Der findes utvivlsomt sammenhænge mellem krig og kapitalisme, men det er åbenbart ikke således, at krig alene er et produkt af denne samfundsform. Der foreligger særlig to bemærkelsesværdige sammenhænge: (1) Kapitalisme – imperialisme – krig. Det var en vigtig sammenhæng endnu i forrige århundrede og i begyndelsen af dette, hvor det dog i stigende grad viste sig, at krig under normale forhold, (der kommer straks en undtagelse), *ikke* betalte sig privatkapitalistisk set. (2) En anden sammenhæng er nyere, og den har vi måske ikke oplevet for sidste gang. Det er sammenhængen: Økonomisk depression – indre stridigheder – politisk kursændring, hvor aggressionen vendes udad. Kapitalismen kan vanskeligt i dag arbejde med fuld kapacitetsudnyttelse uden stadige rustninger, for det vil være uhyre svært at finde et andet stort formål for offentlig finansiering, der kan skabes flertal for. Men behøver kapitalismen krig? Militæret er overordentlig effektivt m.h.t. at kassere blot få år gammelt materiel. Denne sidste betragtning er imidlertid anmelderens, ikke M.'s. Han mener, at Vietnam-Krigen er et led i samfundssystemets irrationalitet og dermed af selve systemet. Man kan også – til forsvar for M. – først rejse det spørgsmål, om kassation og anskaffelse af nyt krigsmateriel ville finde sted i stor målestok uden udenrigspolitisk spænding, og dernæst om sådan spænding ikke ville ophøre, hvis der ikke nu og da kom en krig.

Marcuse ser nu klart, at størstedelen af befolkningerne i de udviklede lande får så mange af såvel de biologiske som de indpodede behov tilfredsstillende og har så vage forestillinger om de uudviklede behov, at de under h.t. afbræk i løbende tilfredsstillelse i revolutionstiden *ikke* føler tilskyndelse til revolution. Et citat: »En indvending er, at man først må afskaffe de mekanismer, som skaber de gamle behov, for at kunne udvikle de nye revolutionære behov. For at afskaffe de mekanismer, som skaber de gamle behov, må behovet for at afskaffe dem først foreligge. Dette er den cirkel, der foreligger, og jeg ved ikke, hvordan man skal komme ud af den« (PDR, s. 33). Den samfundskritiske teori kan sandsynliggøre de muligheder til frigørelse, der ligger slumrende i dag, men ikke sandsynliggøre, hvilke løbende tendenser, som så at sige af sig selv kan hidbringe frigørelse. Der må et brud til, men at begrunde dette blot ved en fornægtelse af det bestående system synes en umulighed. En sådan begrundelse vil ikke samle tilslutning, al den stund samfundenes tekniske udvikling har øget velstanden og lettet menneskene for svære arbejdsbyrder.

Vi er nu fremme ved det tredje hovedpunkt i alle store politiske ideologier: Modangreb må organiseres, ellers er spillet tabt. Også dette punkt finder vi i Marcuse-evangeliet. »Vi må få folk til at forstå, at socialismen må virkeliggøres, ellers er vi alle fortabte.« (PDR, s. 59). Overgang til socialisme forudsætter revolution. Men er den sandsynlig? Det er forståeligt, at når M. i sit tanke-system placerer teorier om det kapitalistiske samfunds tendens til selvopretholdelse gan-

ske centralt, må han være meget skeptisk over for de revolutionære muligheder. Denne mangel på sejrssikkerhed gør ham til en usædvanlig evangelist. Det må svække den suggererende virkning, han har på folk, der søger bestyrkelse i revolutionær tro. Men det svækker ikke hans egen indstilling: at ville slå endnu et slag. Han siger: »Og selv om vi ikke kan se, at det hjælper at opponere, må vi kæmpe videre, hvis vi fortsat skal arbejde som mennesker og være lykkelige ...« (PDR, s. 49).

Idet vi til sidst vender os til det fjerde og sidste punkt i de store politiske ideologier, spørges: Hvem skal føre modangrebet?

Det er naturligvis ikke arbejderne i de mest udviklede lande, M. tænker på i denne forbindelse. Arbejderklassen i disse lande er undergået en afgørende ændring efter anden verdenskrig. Det er ikke nødvendigt at referere M., hvad dette angår, han refererer selv kendt stof, blot en af konklusionerne: »The reality of the laboring classes in advanced industrial society makes the Marxian »proletariat« a mythological concept« (ODM, s. 189). Ikke alene er arbejderne her ikke revolutionære, de afstiver det bestående system (ODM, s. 252). Men i lande som Frankrig og Italien, hvor der ikke er sket en integration af arbejderne i samfundet, findes der endnu eksplosivt stof i arbejderklassen. Endvidere forekommer i samfundene – det gælder også de udviklede – »the substratum of the outcasts and the outsiders, the exploited and persecuted of other races and other color, the unemployed and the unemployable«. Deres opposition er revolutionær, selv om deres bevidsthed ikke er det. Den kendsgerning, at de er begyndt at nægte »to play the game«, kan blive den kendsgerning, som markerer slutningen af en periode (ODM, s. 256-257). I de udviklede lande findes der endelig nogle, der står »udenfor« af egen fri vilje; det er særlig unge, der er oppositionelt indstillede. Her tænker M. særlig på studenter og hippier eller beatniks.

I hvilken af disse grupper finder vi nu dem, der kan udløse eksplosionen? Her kommer M.'s teori om studenterbevægelserne ind i tankebygningen. De repræsenterer efter hans opfattelse i dag en militant minoritet. »Dels på grund af, at studenterne i høj grad er i stand til at unddrage sig det kapitalistiske samfunds øgressive krav, kan denne gruppe virkelig komme til at stå som en slags avantgarde«. (Interviewet i *Knjizevne Novine* og PDR, afsnittet om studenteroppositionen). Det svage punkt i denne del af evangeliet er nok, at det er en relativ kort livsfase, i hvilket individer er studenter, det er ikke nogen livsstilling at være student – ikke endnu. Og noget lignende gælder vel det at være beatnik.

Marcuse's tanker spænder vidt. Det er derfor nok så mange indtryk, læseren får undervejs. Et tema står tydeligt for anmelderen bagefter: Den politisk tænkende Marcuse's bekendelse til den revolution, som videnskabsmanden Marcuse erkender ikke at kunne sandsynliggøre.

N. Lindberg*

* Professor ved Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole.